

Ἔξις ἢ ἀρετή. Ἐφ' ὅσον ἡ ἀρετή τίθεται ὡς βᾶσις τῆς εὐδαιμονίας, ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ τί ἐστὶν ἀρετή. «Ἐπεὶ δὲ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν/περὶ ἀρετῆς ἐπισκεπτέον· τάχα γὰρ οὕτως ἂν βέλτιον καὶ περὶ εὐδαιμονίας θεωρήσαιμεν». Ἡ ἀρετή ὡς πηγὴ εὐδαιμονίας ἐξεταζομένη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ τοῦ σώματος. «Περὶ ἀρετῆς δὲ ἐπισκεπτέον ἀνθρωπίνης δῆλον ὅτι· καὶ γὰρ τὰγαθὸν ἀνθρώπινον ἐζητοῦμεν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀνθρωπίνην. ἀρετὴν δὲ λέγομεν οὐ τὴν τοῦ σώματος ἀλλὰ τὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν λέγομεν».

Ἐπειδὴ ὁμως αἱ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς εἶναι τριπλαῖ : «Πάθη, δυνάμεις, ἔξεις», ἐν ἑκ τούτων δέον νὰ εἶναι ἡ ἀρετή. Ἡ ἀρετή, διὰ νὰ εἶναι σταθερά καὶ νὰ δύναται νὰ χαρακτηρίζη τὸν κάτοχον αὐτῆς ὡς ἐνάρετον, δέον νὰ εἶναι ὠρισμένη ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς. Νὰ εἶναι «ἔξις» αὐτῆς καὶ νὰ μὴ στηρίζεται εἰς ἀβέβαια καὶ αὐθόρμητα πάθη ἢ καὶ εἰς τὰς ἀπλᾶς δυνατότητας πρὸς ἀρετὴν, τὰς κληρονομικὰς ἢ τὰς φυσικὰς διαθέσεις. «λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόβον, θράσος, φθόνον, χάραν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως αἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη. Δυνάμεις δὲ καθ' ἃς παθητικὰ τούτῳ λεγόμεθα, οἷον καθ' ἃς δυνατικοὶ ὀργισθῆναι ἢ λυπηθῆναι ἢ ἐλεῆσαι/ἔξεις δὲ καθ' ἃς πρὸς τὰ πάθη ἔχομεν εὖ ἢ κακῶς».

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων τὰ μὲν πάθη δὲν εἶναι «οὔθ' αἱ ἀρεταὶ οὔθ' αἱ κακίαι». Διὰ τὰ πάθη καθ' ἑαυτὰ δὲν λέγεται κανεὶς οὔτε «σπουδαῖος» οὔτε «φαῦλος», ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, ἐν αἷς ἐστὶ τὸ «πῶς διακείσθαι» πρὸς τὸ πάθος. Μόνον τὸ πῶς ὀργιζόμεθα ἢ φοβούμεθα ἢ ἀγαπῶμεν ψέγεται ἢ ἐπαινεῖται. Οὐδὲ πάλιν αἱ «δυνάμεις»—ὡς ἀπλαῖ δυνατότητες πρὸς ἀρετὴν ἢ κακίαν—εἶναι ἀρεταὶ ἢ κακίαι. «οὔτε γὰρ ἀγαθοὶ λεγόμεθα τῷ δύνασθαι πάσχειν ἀπλῶς/οὔτε κακοί». (Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸ «δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ» εἰς τὸ ὅλον σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους). Ἀφοῦ λοιπὸν οὔτε πάθη οὔτε δυνάμεις εἶναι αἱ ἀρεταί, κατ' ἀνάγκην εἶναι αὗται «ἔξεις» τῆς ψυχῆς. «ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν ἔξις ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἀνθρώπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδώσει». Ἀρετὴν πραγματικὴν ἔχομεν μόνον ὅταν ὁ ἀνθρώπος κατόπιν ἀσκήσεως ἀποκτήσῃ ἔξιν, τὴν βεβαίαν καὶ σταθερὰν ἐκείνην κλίσιν καὶ διάθεσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν· ὅταν ἡ ἀγάπη τοῦ πρὸς τὴν ἀρετὴν γίνῃ πλέον δευτέρα φύσις. Τότε δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ εἰς κάθε περίπτωσιν θὰ πράξῃ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ καλόν, ὡς τὸ πρέπον τῇ φύσει του. «καθὼς καὶ τοῦ ζῆν καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ πάντων ἡ ἀρετὴ τοῦτο ἐστὶν τὸ εὖ πράττειν τὸ ἑαυτῶν» (1).

1. Νικ. Α, 13. 1107 α 15—17 β, 4.

Εἰς φαινομενικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα ἐρχόμενος τονίζει ὅτι δὲν ἀρκεῖ ἡ γνῶσις ὡς πηγὴ τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ χρειάζεται μᾶλλον ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀσκησις. Κατ' Ἀριστοτέλη—παρεξηγοῦντα προφανῶς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρετῆς κατὰ Σωκράτη—ἡ γνῶσις εἶναι τι οὐδέτερον, διότι ὅστις γνωρίζει τὸ καλὸν γνωρίζει ἀσφαλῶς καὶ τὸ κακόν, ὅστις θέλει ὁμῶς τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ θέλη ταυτοχρόνως καὶ τὸ κακόν.

Εἰς τὴν τέχνην ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ γνῶσις συντελεῖ πολὺ εἰς τὸ «εὖ πράττειν», διότι ἐκεῖ ἀσκησις καὶ γνῶσις συναυξάνονται. Ὡς πρὸς τὰς ἀρετὰς ὁμῶς ἡ γνῶσις «σμικρὸν ἢ οὐδὲν ἰσχύει». Τουναντίον δὲ ἡ θέλησις καὶ ἡ ἀσκησις «οὐ μικρὸν ἀλλὰ τὸ πᾶν δύναται»...διότι «ἐκ τοῦ τὰ δίκαια πράττειν/ὁ δίκαιος γίγνεται». «Ἄ γὰρ δεῖ μαθόντες ποιεῖν ταῦτα ποιοῦντες μαυθάνομεν/ἐν τε γὰρ τῷ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν γινόμεθα σώφρονες, καὶ γενόμενοι μάλιστα δυνάμεθα ἐπέχεσθαι/οἶον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταί. οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες... ἐνὶ δὲ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν καὶ ἕξεις γίνονται διὸ δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιεῖν ἀποδιδόναι· κατὰ γὰρ τὰς τοιούτων διαφορὰς ἀκολουθήσωσιν αἱ ἕξεις. οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν»⁽¹⁾. Τοσαύτη εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς ἀσκήσεως. Αἱ ἀρεταὶ λοιπὸν οὔτε ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν φύσει

1. Νικ. Β,3 Β,1 1103α 29 ἐ. «Τὸ γινῶναι τὰ δίκαια καὶ τὰ ἀδίκαια» δὲν εἶναι τίποτε τὸ σπουδαῖον καὶ δύσκολον. «περὶ ὧν οἱ νόμοι λέγουσιν οὐ χαλεπὸν ξυνιέναι. ἀλλ' οὐ ταῦτα ἐστὶ τὰ δίκαια, ἀλλὰ πῶς πραττόμενα καὶ πῶς νεμόμενα δίκαια, (πῶς ἀσκοῦμεν τὴν δικαιοσύνην). Τοῦτο δ' ἐστὶ πλέον ἔργον (δυσκολώτερον) ἢ τὰ ὑγιεινὰ εἰδέναι».

Ἡ ἀπλή πάλιν δυνατότης πρὸς ἀρετὴν ἢ ἡ ἀπλή γνῶσις τοῦ καλοῦ δύναται νὰ ἀποβοῦν καὶ ἀρεταὶ καὶ κακίαι, ἀκριβῶς διότι ἀμφότερα δύναται νὰ γνωρίζῃ κανεῖς, ἐνῶ ἡ σταθερὰ ἕξις τῆς ψυχῆς οὐδέποτε θὰ καταλήξῃ εἰς τὸ νὰ πράξῃ τὸ ἐναντίον αὐτῆς. «Ἐξίς δ' ἡ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὐ... π.χ. ἀπὸ τῆς ὑγιείας οὐ πράττεται τὰ ἐναντία, ἀλλὰ τὰ ὑγιεινὰ μόνον» [Νικ. ν. 1. 1129. α11]. Διὰ τοῦτο καὶ διαφόρως κρίνονται αἱ καλαὶ ἢ κακαὶ πράξεις κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν τοῦ πράξαντος. «τῆς ἀρετῆς δὴ περὶ πάθη καὶ πράξης οὔσης, καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς ἐκουσίοις ἐπαίνων καὶ ψόγου γιγνομένων, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀκουσίοις συγγνώμης, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐλέους» (Νικ. ΙΙΙ 1. 1109 β 30) «οὐ γὰρ ᾧ τὸ ἀδίκον ὑπάρχει/ἀδικεῖ, ἀλλ' ᾧ τὸ ἀκόντα τοῦτο ποιεῖν, τοῦτο δ' ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως» (Νικ. V. 13. 1136 β 26)—Ὑπὸ τὸ «ἐκόντα» πρὸς τὴν θέλησιν, λαμβάνει καὶ τὸ γινώσκειν τοῦ Σωκράτους—Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλακῶς ἐστίν. τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς διὸ τὸ μὲν ράδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ράδιον μὲν ἀποτυχεῖν ταῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν» (Νικ. ΙΙ 5. 1106 β 28). Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις αἴρουν τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν διὰ κάθε παράπτωμα. Καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἀμάθειαν καὶ ἀνικανότητα ἡμῶν εἴμεθα οἱ ἴδιοι ὑπεύθυνοι. Καὶ τῆς τυχόν παραπλανήσεως ἡμῶν αἰτία εἶναι ἡ ἀπροσεξία καὶ ἡ ἀμέλεια ἡμῶν πρὸ τοῦ κινδύνου τῶν διαφορῶν ἡδονῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρασύρουν ποικιλοτρόπως. Δὲν

καὶ ἔτοιμαι, οὔτε πάλιν παρὰ φύσιν προσγίγνονται διὰ τῆς ἀπλῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐνυπάρχουσι μὲν ἡμῖν δυνάμει, εἰς ἡμᾶς δὲ ἐναπόκειται νὰ αὐξήσωμεν αὐτάς. «Οὔτ' ἄρα φύσει οὐδὲ παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους», τῆς ἀσκήσεως. Περισσότερον τονίζων τὴν βούλησιν παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ πράττωμεν τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ νὰ πράττωμεν αὐτὸ μὲ καλὴν πρόθεσιν. Οὐχὶ μόνον τὸ τί ἀλλὰ καὶ «πῶς ποιοῦμέν τι». «Τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἔαν αὐτὰ πῶς ἔχη/δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἔαν ὁ πράττων πῶς ἔχειν πράττει (ἔαν εἰδῶς ἢ προαιρουμένος ἢ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττει). «Δίκαιος δὲ καὶ σώφρων οὐχ ὁ ταῦτα πράττων ἀλλὰ καὶ ὁ οὕτω πράττων ὡς οἱ δίκαιοι καὶ οἱ σώφρονες πράττουσιν».

Ὅμοίως οὐδὲ ἐν ποσῶ ἡ ἀρετὴ, «οὐ γὰρ ἐν τῷ πλήθει τῶν διδομένων τὸ ἐλευθέριον, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ διδόναι ἔξει, αὕτη δὲ κατὰ τὴν οὐσίαν δίδωσι».

Ἐξ ὅλων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία πράξις ἠθικὴ μόνον ὅταν πηγάζη ἀπὸ ἐλευθέρως, συνειδητῆς καὶ σταθερᾶς πρὸς τὸ ἀγαθὸν θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ἡ ἀρετὴ εἶναι πράγματι σταθερὰ ἔξις τῆς ψυχῆς.

Διὰ τῆς ἀκριβολόγου ταύτης ἐρεύνης τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ τῆς συνήθους τοιαύτης τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου κατέληξεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν περίφημον μέσην ἢ βασιλικὴν ὁδόν, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ εἰς τὴν κοινωνικὴν μας ζωὴν εἶναι πάντοτε τὸ μέσον μεταξὺ τῶν δύο ἀκροτήτων. «ἡ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνω ἐστὶ, ὥσπερ καὶ ἡ φύσις τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ. λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν (ἀρετὴν) αὕτη γὰρ ἐστὶ περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. οἶον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὀλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἐστὶ καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ ἀμφοτέρωθεν οὐκ εὔ· τὸ δὲ ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ μέσον... μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ στοχαστικὴ γε οὕσα τοῦ μέσου». (Νικ. Β' 5.6).

Τὸ Ἀνικανοποίητον. «Ὅσον περισσότερο ἐρευνῶμεν τὰ θεῖα τόσον τελειότερα καὶ ὠραιότερα παρουσιάζονται ταῦτα πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν. Ὅσον πλησιέστερον ἐξετάζομεν τὰ ἀνθρώπινα τόσον περισσότερα

ἐκρίναμεν αὐτάς «ἀδεκάστως» κατὰ τὰς πρώτας ἐπιθέσεις των. Καὶ δι' αὐτάς τὰς σωματικὰς ἀσθενείας καὶ τὴν μέθην εἴμεθα ὑπεύθυνοι. «ἐφ' ἡμῖν ἦν οὕτως ἢ μὴ οὕτω χρῆσασθαι» διὰ τοῦτο «ἐκούσῃαι» καὶ αὐταὶ αἱ παρεκτροπαί! (Νικ. ΙΙ, 9).

παρουσιάζονται τὰ σφάλματα, αἱ ἑλλείψεις καὶ αἱ ἀτέλειαι αὐτῶν». Τὸ ὠραιότερον φυσικὸν δημιούργημα, ὅπερ μᾶς προεκάλεσε τὸν δίκαιον θαυμασμὸν διὰ τὴν τελειότητα αὐτοῦ, εὐθύς ὡς τεθῆ ἀντικειμενικώτερον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν καὶ ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ καθ' αὐτὸ τέλειον, ὅπερ νοσταλγεῖ ἡ ψυχὴ μας, ἀρχίζει ἀμέσως νὰ προδίδη τὰς ἀτέλειαις αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ δὲν ἱκανοποιεῖται πλέον ἀπολύτως. Ἡ πρέπει νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ πρὸς αὐτό, ἢ θὰ ἀρχίσῃ νὰ κἀνῃ συμβιβασμούς καὶ ὑποχωρήσεις. Θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἱκανοποιῆται εἰς τὸ σχετικῶς ὠραῖον. Δέκα θεαταὶ ἑνὸς οἴουδήποτε καλλιτεχνικοῦ ἔργου θὰ αἰσθανθῶν διάφορον ἕκαστος ἱκανοποίησιν, ἀνάλογον τοῦ βαθμοῦ τῆς κοινωνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς αὐτῶν μορφώσεως, ἀναλόγως τῶν παραστάσεων μὲ τὰς ὁποίας ἔχει ἤδη πλουτισθῆ ὁ ψυχικὸς αὐτῶν κόσμος. «Θαῦμα, καλόν, σχετικῶς καλόν», θὰ εἶναι αἱ κρίσεις ἑνὸς ἑκάστου. Οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν θεατὴν διασταυροῦνται διάφοροι ἐντυπώσεις.—Τὸ σύνθετον οὔτε παρέχει ἄλλ' οὔτε καὶ συλλαμβάνει εὐκόλα τὸ ἐνιαῖον. Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα σύνθετοι καὶ βλέπομεν σύνθετα!

Καὶ ὁ Ἄριστοτέλης διὰ τῆς μεγάλης του ὀξυνοίας καὶ παρατηρητικότητος κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς μέσα εἰς τὴν φυσικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ «πρακτὸν καὶ κτητὸν» ἀγαθόν. Κατώρθωσεν—ὅπως καὶ εἰς τὴν φυσικὴν—νὰ ἀποφύγῃ τὰς ἀκρότητας τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλάτωνος, ὅστις φαίνεται ὅτι ἀπογυμνοῖ τὸν κόσμον τοῦτον πάσης Ἀξίας καὶ παραπέμπει τὰ πάντα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν. Τὰ πάντα ἐν τῇ φύσει ἐπιδιώκουν σκοπὸν τινα. Καὶ τῆς ἠθικῆς σκοπὸς εἶναι τι τὸ ἐπιδιωκόμενον καὶ ἤδη τὸ ἀμέσως κατορθωτὸν ἀγαθόν καὶ οὐχὶ αἱ ἀπροσδιόριστοι Ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος, παρατηρεῖ ὁ Ἄριστοτέλης.

Πολὺ λογικὰ, θὰ βιασθῆ νὰ προσθέσῃ ὁ σημερινὸς Ἄριστοτελικὸς τύπος. Ναί! πλὴν ὁ νοῦς ποὺ εὔρε τὰ ὠραῖα αὐτὰ καὶ λογικὰ καὶ ἀναντίρρητα ἀγαθὰ δὲν σταματᾷ τὰς ἐρωτήσεις. Αἱ εὔρεθεισαι ἀρεταὶ τῆς μεσότητος κρύπτουν μέσα των καὶ τὴν σχετικότητα. Τόσον ἀμφίβολος εἶναι ὁ ὀρθὸς προσδιορισμὸς αὐτῶν, ὅταν δὲν γνωρίζωμεν ἐπακριβῶς μέχρι ποίου σημείου καταβαίνει ἡ ἑλλειψις καὶ μέχρι ποίου ὕψους ἀναβαίνει ἡ ὑπερβολή. Ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου ἐβασίσθη α) ἐπὶ τοῦ διωκομένου ἀγαθοῦ, β) ἐπὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ γ) ἐπὶ τῆς θελήσεως καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ «πῶς» τῆς θελήσεως αὐτῆς, ἔρχεται τώρα ἀμείλικτον τὸ ἐρώτημα: πῶς θὰ κριθῆ τὸ «πῶς» αὐτὸ τῆς θελήσεως;

Εἰς τοὺς πολλοὺς τὸ ἐρώτημα εἶναι ἀπροσδόκητον καὶ ἴσως περιττὸν καὶ παράλογον ἀκόμη. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι τοῦτο καὶ ἀναπόφευκτον διὰ τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, ὅστις βαδίζει μὲ συνέπειαν εἰς τὴν ἔρευναν.

ὡς ὁ Ἀριστοτέλης—Μήπως καὶ ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ δὲν δεχόμεθα ἐρωτήσεις ἀνεπίστους καὶ ὅμως λογικωτάτας καὶ χρηζούσας ἀναλόγου ἀπαντήσεως;

Ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφοῦ ἤλεγξε πρῶτον αὐστηρῶς τὸν Πλάτωνα, χωρῶν εἰς πλησιέστερον ὄρισμόν τῆς εὐδαιμονίας κατέληξεν: «Εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν» ἐστὶ, «μετὰ λόγου». «Εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταὶ κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην». Τελεία δὲ ἀρετὴ εἶναι ἢ δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην πραττομένη. Ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ λαμβάνουν ἀξίαν ἐκ ταύτης, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον χρησιμεύουν ὡς μέσα πρὸς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν ἢ εἶναι ἀποτελέσματα φυσικὰ αὐτῆς—Παραπλησίως εἶχε διδάξει καὶ ὁ Πλάτων: εὐτυχῆς καὶ δυστυχῆς γίνεται κανεὶς διὰ τῆς πράξεως τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ. «Ἀνάγκη ἄρα κακῆ ψυχῆ κακῶς ἀρχειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι, τῇ δὲ ἀγαθῇ εὖ πράττειν... δίκαια ψυχὴ καὶ δίκαιος ἀνὴρ εὖ βιώσεται κακῶς δὲ ὁ ἄδικος... ὁ εὖ ζῶν μακάριος καὶ εὐδαίμων... ὁ μὲν δίκαιος ἄρα εὐδαίμων ὁ δ' ἄδικος ἄθλιος» (1).

Ποῦ ὅμως ἔγκειται ἡ τελεία καὶ ἡ ἀρίστη ἀρετὴ, ἡ ἱκανοποιουσα καὶ ἠσυχάζουσα τὴν τὸ τέλειον διψῶσαν ψυχὴν; Διότι εὐδαιμονία οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ ἢ ὁ κορεσμός τῆς μεγάλης δίψης ποὺ δοκιμάζει πάντοτε ἡ ψυχὴ πρὸς κάτι τὸ ὑπεράνθρωπον, τὸ ὠραῖον, τὴν ἀρετὴν. Εὐδαιμονία εἶναι ἡ ποθητὴ λύτρωσις τῆς τὸ τέλειον νοσταλγούσης ψυχῆς. Ἐνταῦθα ἀρχίζει πάλιν ὁ λεπτομερῆς καὶ αὐστηρὸς ἔλεγχος τῶν νομιζομένων ἀγαθῶν, πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀρίστου. Βαθυτέρα μελέτη καὶ λεπτότεραι διακρίσεις! Βάσις ὑπάρχει ὁ ὀλοκληρωτικὸς ἄνθρωπος τοῦ ὁποίου τὴν εὐδαιμονίαν ἐπιδιώκομεν. Ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τῶν διαφόρων τρόπων ζωῆς θὰ ζητήσῃ νὰ συμπεράνη ὁ φιλόσοφος ποῖον τὸ κατ' ἔσοχὴν ἀριστον, ὅπερ ποθεῖ ἡ ψυχὴ.

Εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων διακρίνει τρεῖς μορφάς: τὸν ἀπολαυστικὸν (φυτικόν), τὸν πολιτικὸν (ἢ ἠθικόν) καὶ τὸν θεωρητικὸν βίον! Ὁ πρῶτος βίος ἔχει σκοπὸν τὴν σωματικὴν αὕξησιν καὶ στηρίζεται κυρίως εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Ὁ τοιοῦτος ἀπολαυστικὸς βίος εἶναι περιφρονητέος διὰ τὸν φιλόσοφον καὶ δὲν δύναται νὰ τεθῆ ὡς κανὼν ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς ὁ ὕψιστος σκοπὸς αὐτοῦ. Μόνον «οἱ πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι τὴν ἡδονὴν» ὑπολαμβάνουν ταῦτα ὡς γνώρισμα τοῦ εὐδαίμονος βίου, «διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν». Οἱ τοιοῦτοι ὅμως διὰ τὸν φιλόσοφον «παντελῶς ἀνδραποδώδεις φαίνονται βοσκημάτων βίον προαιρούμενοι». Ἄλλωστε αἱ ἀπολαύσεις καὶ αἱ ἡδοναὶ δὲν εἶναι τι αὐτάρκες, δὲν εἶναι ποθηταὶ δι' ἑαυτάς. Ἡ ἀξία αὐτῶν ἐκτιμᾶται μόνον ἐκ τῆς σχέσεώς των πρὸς τὴν ἀρετὴν. Καὶ οἱ ἔσχατοι ἀκόμη

1. Πλάτ. Πολιτεία Α 353 α ε. Γοργ. 470 ε.

καὶ αὐτὰ τὰ νήπια ἔχουν τοιαύτας ταπεινὰς ἐπιθυμίας (¹), οἱ ἔσχατοι αὐτοὶ ὅμως ποτὲ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ εὐτυχεῖς. Εὐτυχῆς καὶ εὐδαίμων εἶναι μόνον ὁ ὄριμος, ὁ λογικευόμενος ἄνθρωπος, ὁ ἐλευθέρως καὶ κατ' ἐλευθέραν βούλησιν ἐνεργῶν. «δοκεῖ δ' ὁ εὐδαίμων βίος κατ' ἀρετὴν εἶναι· οὗτος δὲ ὁ μετὰ σπουδῆς ἄλλ' οὐχ ἐν παιδιᾷ. βελτίω τε λέγομεν τὰ σπουδαῖα τῶν γελοίων τε καὶ τῶν μετὰ παιδιᾶς. . . ἢ δὲ τοῦ βελτίωνος κρείττων καὶ εὐδαιμονεστέρα ἤδη, ἀπολαύσειεν ἂν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν ὁ τυχὼν καὶ ἀνδράποδον οὐχ ἦττον τοῦ ἀρίστου/εὐδαιμονίαν δὲ οὐδεὶς ἀνδραπόδῳ μεταδίδωσιν/εἰ μὴ καὶ βίον» (²). Ὁ πρῶτος βίος λοιπὸν ὡς τροφή καὶ αὐξησις εἶναι κοινὸς καὶ τοῖς ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς ἀκόμη. Δὲν εἶναι ἄρα ὁ ἀρμόζων τῷ ὀρίμῳ ἀνθρώπῳ. Ἡ τοιαύτη ἀρετὴ εἶναι κοινὴ καὶ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζώοις καὶ τοῖς ἐμβρύοις καὶ τελείοις ὁμοίως, ἄρα: «κοινὴ τις ἀρετὴ καὶ οὐκ ἀνθρωπίνη» αὕτη (³). Καὶ ὅμως ἡμεῖς ζητῶμεν τὸ «ἴδιον», τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀρμόζον εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον. Αἱ σωματικαὶ ἀπολαύσεις καὶ παιδιὰ δὲν εἶναι τὸ ἰδιάζον ἔργον τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶναι ἄρα δυνατόν νὰ τεθοῦν ὡς βάσεις τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ. «Ἀφοριστέον ἄρα τὴν θρεπτικὴν καὶ αὐξητικὴν ζωὴν». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι καὶ αὕτη εἶναι «κοινὴ καὶ ἵππῳ καὶ βοῖ».

Ἐφ' ὅσον εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν εὐρέθη ἡ ἰδιάζουσα κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ἀπολείπεται ἡ πρακτικὴ καὶ μετὰ λόγου ἐνέργεια αὐτῆς. Οὔτε λοιπὸν εἰς τὴν αὐξητικὴν ζωὴν οὔτε εἰς τὴν αἰσθητικὴν ὑπάρχει ἡ ἀρίστη ἐνέργεια, ἀλλὰ εἰς τὴν κατὰ λόγον ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς. Ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἰδιάζουσα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου. «εἰ δ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν, εὐλογον κατὰ τὴν κρατίστην· αὕτη δ' ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου (μορίου τῆς ψυχῆς) εἴτε δὲ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι» (⁴).

Κατὰ λόγον ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς παρατηροῦμεν κυρίως εἰς τὴν δευτέραν μορφήν τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν ἡμῶν. Εἰς τὸν βίον αὐτόν, ὅστις εἶναι καὶ κατὰ λόγον βίος, ἀποδί-

1. Νικ. Α, 3, 1, 2.

2. Νικ. Α 13 1102 α 32 | 2 1176 β 1—1177 α 9 ε. Ἡ εὐδαιμονία δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη εἰς τὰς «παιδιᾶς», ἀλλ' εἰς τὰς «καθ' αὐτὰς ἀρετάς... καθ' αὐταὶ δὲ εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ ἀφ' ὧν μηδὲν ἐπιζητεῖται παρὰ τὴν ἐνέργειαν», αἱ ἔχουσαι τὸν σκοπὸν ἐν ἑαυταῖς, καὶ ζητούμεναι καὶ πραττόμεναι δι' ἑαυτάς. «Τοιαῦται εἶναι δοκοῦσιν αἱ κατ' ἀρετὴν πράξεις» καὶ ποτὲ αἱ ἄσκοποι καθ' ἑαυτὰς παιδιὰ. «καὶ γὰρ ἄτοπον τὸ τέλος εἶναι παιδιάν... ἀναπαύσει γὰρ ἔοικεν ἡ παιδιὰ... γίνεται γὰρ ἕνεκα τῆς ἐνεργείας».

3. Νικ. Α, 13.

4. Νικ. Ι, 7.1117 α 12.

δει μεγάλην σημασίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ. Εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ περιλαμβάνεται ἡ ὅλη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ ὄντος. Ἐνταῦθα ἀνήκουν αἱ τέσσαρες πρακτικαὶ ἀρεταί: ἀνδρεία, σωφροσύνη, ἐγκράτεια, δικαιοσύνη, ὡς καὶ ἡ μουσική, ὡς μόρφωσις καθόλου, βάσει τῶν ὁποίων ρυθμίζεται ἡ ὅλη ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ καλὴ ἢ κακὴ ρύθμισις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς πολιτείας εἶναι ἡ κυρίως ἀνθρωπίνη ἠθικὴ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ δὲν ἐγράφει «θεωρίας ἕνεκα, οὐ γὰρ ἴν' ἰδῶμεν τί ἐστὶν ἀρετὴ σκεπτόμεθα, ἀλλ' ἴν' ἀγαθοὶ γενώμεθα». Ἡ ἀπλή καὶ περίεργος γνῶσις τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν χωρὶς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν πρὸς βελτίωσιν τῆς ζωῆς, «οὐδὲν ἂν ἦ ὄφελος»⁽¹⁾.

Καὶ μετὰ τὴν μορφήν αὐτὴν τοῦ βίου δὲν φαίνεται ἱκανοποιημένος ὁ δαιμόνιος φιλόσοφος. Καὶ ἡ λογικὴ αὐτῆ ζωὴ τῶν ἀρετῶν δὲν ἱκανοποιεῖ πλήρως τὴν λογικὴν αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰς μετριότητας. Τὴν ἀρετὴν ἐζήτησεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρίστην καὶ κρατίστην. Ἡ ἀρίστη εἶναι καὶ ἡ οἰκεία ἐνέργεια⁽²⁾. Εἰς τὸν μέχρι τοῦδε περιγραφέντα ἠθικὸν ἄνθρωπον δὲν εὐρίσκει ὁ ρεαλιστὴς ἐρευνητὴς τὴν εἰκόνα τοῦ ιδεώδους ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ζῆ μέσα του. Δὲν εὐρίσκει τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον, τὸν προικισμένον μὲν μετὰ τὰ πάθη δυνάμει, μετὰ τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τὸν παρασυρόμενον πολλάκις ὑπὸ τῶν ὁρμῶν τοῦ σώματος εἰς τὸ κακὸν καὶ ὁμως κυρίως νοσταλγοῦντα πάντοτε τὸ ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν, τὸ ὑψηλόν. Τὸν μὴ ἱκανοποιούμενον ποτὲ ἀπὸ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του μετὰ τὰς πρακτικὰς καὶ φαινομενικὰς ἀρετάς, ἀλλὰ ζητοῦντα πάντοτε κάτι τὸ ἀνώτερον, αὐτὸν τὸν Θεόν. Ἡ ἀρετὴ ἢ ἰδιάζουσα εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ εἶναι ἀκόμη ἀνωτέρα. Ἀνεξάρτητος τελείως ἀπὸ τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν καὶ δι' ἑαυτὴν ζητούμενη καὶ πραττομένη, μόνη τῆς παρέχουσα τὴν εὐδαιμονίαν.

Ἠθικαὶ καὶ θεωρητικαὶ ἀρεταί. Ὡς τοιαύτη τελεία ἀρετὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρίστη ἐνέργεια καὶ δὴ τοῦ ἀρίστου μέρους τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Τὸ ἄριστον ἐν ἡμῖν εἶναι ὁ νοῦς. Πλὴν καὶ εἰς τοῦτον εὕρομεν διακρίσεις καὶ ὑποδιαίρεσεις. Βαθυτέρα ἐξέτασις τοῦ πράγματος ὁδηγεῖ τὸν φιλόσοφον εἰς νέαν ὑποδιαίρεσιν τῶν ἀρετῶν εἰς πρακτικὰς καὶ θεωρητικὰς,

1. Νικ. Β, 1103 β 30 ἐ. Α, 5.

Ταῦτα δέον νὰ γνωρίζη καὶ ὁ πολιτικός, ἵνα δυνηθῆ νὰ καταστήσῃ τοὺς ὑπηκόους του «ἀγαθοὺς καὶ εὐδαιμόνας».

2. «Εἰ δ' οὕτως ἀνθρώπου τιθέμεθα ἔργον ζωὴν τινα. Ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν καὶ πράξεις μετὰ λόγου, σπουδαίου δ' ἀνδρός, εὖ ταῦτα καὶ καλῶς». Ἐὰν δὲ «πλείους αἱ ἀρεταί (τότε) κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην... κρατίστην». Πόσοι πηπιλίζομεν μέχρι σήμερον τὴν «λογικὴν», χωρὶς ποτὲ ν' ἀντιληφθῶμεν μετὰ ὁποῖαν ἐσωτερικὴν πρὸς ἐρευναν δυνάμιν ὠθεῖτο ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς, χωρῶν πάντοτε μέχρι τοῦ τελείου.

ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς. «Λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικὰς τὰς δὲ ἠθικὰς. σοφίαν μὲν καὶ σύνεσιν καὶ φρόνησιν διανοητικὰς, ἐλευθεριότητα δὲ καὶ σωφροσύνην ἠθικὰς». (Νικ. Α 13). "Ὅλαι αἱ συνήθειαι ἀρεταί, αἱ ρυθμίζουσαι τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἱ πρακτικαί. Πᾶσαι αἱ διανοητικαὶ ἐνέργειαι εἶναι ἀρεταί θεωρητικαί. "Ὅλαι αἱ ἠθικαὶ πράξεις τῆς ζωῆς εἶναι ἀρεταί καὶ ἀνήκουν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔχουν μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Μόνοι αὐταὶ ἴσως λέγονται «ἀνθρωπικαί». Πλὴν αὗται ἀνήκουν εἰς τὸν πρακτικὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀτελεῖ, τὸν ἐξελικτικῶς γιγνόμενον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Καὶ αὗται γίνονται διὰ τοῦ ἔθιμοῦ καὶ βαθμιαίως. Εἶναι ἀπόρροια συνθέσεως ἀρετῆς καὶ παθῶν. Γίνονται πάντοτε ὑπὸ συνθήκας καὶ διὰ νὰ ἐπιτελεσθοῦν ἀπαιτοῦν καὶ ἐξωτερικὰ καὶ ὕλικα ἀγαθὰ πολλάκις ὡς ὄργανα καὶ μέσα. Δὲν γίνονται ὅλως ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὰς πρακτικὰς ἡμῶν ἀρετὰς εἴμεθα συνήθως ἐξηρητημένοι ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, ἐκ τῶν συνανθρώπων πρὸς τοὺς ὁποίους συναλλασσόμεθα. «Πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους/γιγνόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι, οἱ δὲ ἀδικοὶ (Νικ. Β, 1). Διὰ τοῦτο αἱ ἀρεταὶ αὗται δὲν ἱκανοποιοῦν αὐτὸ τὸ ἄριστον ἐν ἡμῖν, τὸν καθαρὸν νοῦν. Διὸ καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν παρεχομένη εὐδαιμονία εἶναι δευτέρας κατηγορίας. «Δευτέρως δ' εὐδαίμων ὁ κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν βίος, αἱ γὰρ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι ἀνθρωπικαί... συνέζευκται δὲ καὶ ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἠθους ἀρετῇ... συνηρημέναι δὲ αὗται (αἱ ἠθικαί, ἀρεταί) καὶ τοῖς πάθεσι/περὶ τὸ σύνθετον ἂν εἶεν· αἱ δὲ τοῦ συνθέτου ἀρεταὶ ἀνθρωπικαὶ καὶ ὁ βίος ὁ κατ' αὐτὰς καὶ ἡ εὐδαιμονία ἀνθρωπικὴ» (1). Τὸ σύνθετον ὅμως εἶναι ὅ,τι ἰδιαιτέρως ἐνοχλεῖ τὸν φιλόσοφον. Κρύπτει ἐν ἑαυτῷ πάντοτε τὴν ἀτέλειαν. Καὶ τὸ ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον περικλείουν αἱ τοιαῦται συνθετικαὶ ἀρεταὶ δὲν εἶναι τὸ ἄριστον, τὸ καθ' αὐτὸ διωκτόν. Εἶναι μὲν καὶ ἄλλαι ἀρεταὶ καλαὶ δι' ἑαυτὰς, πλὴν ἀγαπῶνται καὶ πράττωνται κυρίως διὰ τὸ ἄριστον ἀγαθόν, τὸ καθ' ἑαυτὸ αἰρετόν. Εἶναι δὲ «τελειότερον... τὸ κατ' αὐτὸ διωκτόν/τοῦ δι' ἕτερον (διωκτοῦ)... καὶ ἀπλῶς δὴ τέλειον τὸ καθ' αὐτὸ αἰρετόν ἀει

1. Νικ. Ι, 7. 1177 α 9. Ι 8 1178 α 9. "Ὅλας τὰς ἀρετὰς αὐτὰς καὶ τὴν νόησιν ἀκόμη ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος τῇ συνεργασίᾳ τῆς ὕλης, τοῦ ἀσθενοῦς σώματος καὶ τῶν αἰσθήσεων. Διὰ τοῦτο ἔχομεν παντοῦ τὸ «δυνάμει», τὴν ἀτέλειαν—Τὸ δυνάμει ὅμως ὑπῆρξεν ὁ φόβος τοῦ φιλοσόφου!—Παντοῦ χωροῦμεν ἐξελικτικῶς πρὸς τὸ τέλειον, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν νόησιν. Τὸ μωρὸ παιδί παίζει πρῶτον τὰ χεῖλη του, ζητεῖ νὰ φάγη, νὰ ζήσει. Διατὶ καὶ πῶς δὲν γνωρίζει. Δύναται νὰ πληγῶσῃ καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπόν του ἀκόμη. Δὲν ἔχει ἀκόμη συνειδησιν ἑαυτοῦ. Μετὰ θέλει νὰ ἀγαπηθῇ, νὰ ἀγαπήσῃ καὶ τέλος νὰ ὑψωθῇ εἰς αὐτοτελεῖ προσωπικότητα. (Ἄλλοίμονον ὅμως ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ θά σταματήσῃ, διότι θὰ ἀρχίσῃ τότε νὰ πίπτῃ. Ὁ ἠλίθιος γνωρίζει περισσότερον τοῦ νηπίου πλὴν διότι ἐσταμάτησεν, ἔπεσεν).

καὶ μηδέποτε δι' ἄλλο». Τοιοῦτη δὲ τελεία πρέπει νὰ εἶναι ἡ εὐδαιμονία, «τὸ δὲ τέλειον αὐταρκες εἶναι δοκεῖ τὸ δ' αὐταρκες τίθεμεν ὁ μονούμενον/αἰρετὸν ποιεῖ τὸν βίον καὶ μηδενὸς ἐνδεῶ» ('). Ἐνταῦθα δὲν δυσκολεύεται ὁ φιλόσοφος νὰ ταυτίσῃ τὸ ὑψιστὸν ἀγαθὸν πρὸς τὴν ἀρίστην ἀρετὴν καὶ πρὸς τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν. Ἡ οὐσία τῆς εὐδαιμονίας δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις οὔτε εἰς τὴν τύχην, οὔτε εἰς τὰς ἀσκόπους παιδιὰς, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν. Ἡ ἡδονὴ καὶ αἱ δόξαι καὶ αἱ τιμαὶ δὲν θὰ μείνουν ποτὲ ὁ κύριος σκοπὸς μας. Μόνον ὡς ἐπακολούθημα τῆς ἐναρέτου ζωῆς θὰ εἶναι ἀγαπηταί. Ἐὰν ἡδύναντο νὰ χωρισθοῦν τὰ καθ' ἑαυτὰ ἀχώριστα (ἀρετὴ καὶ ἡδονὴ) θὰ ἐπροτιμοῦμεν τὸν ἐνάρετον καὶ χωρὶς τὴν ἡδονὴν μᾶλλον ἢ τὸν εὐδαίμονα χωρὶς τὴν ἀρετὴν.

Ἡ θεωρία εἶναι ἡ ὑψίστη εὐδαιμονία. Ποία λοιπὸν ἀρετὴ ; Ποία ἐνέργεια τοῦ λόγου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκείνη δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὄντως εὐτυχὴς καὶ μακάριος ; Ἡ τοιαύτη ἀρετὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρίστη ἐνέργεια, τοῦ ἀρίστου μέρους τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τοῦ νοῦ καὶ δὴ κατὰ τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ μορφήν. Κατὰ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἰδιάζουσαν αὐτῶ ἐνέργειαν, κατὰ τὴν «οἰκείαν ἀρετὴν» αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι μόνον ἡ καθαρὰ ἐνέργεια τοῦ νοῦ—τοῦ κυρίου πυρῆνος τοῦ νοοῦντος λογικοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη εἶναι ἡ «κρατίστη» ἐνέργεια, διότι ἀνήκει εἰς τὸ εὐγενέστερον πνευματικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς ἔχει τὰ ὑψηλότερα καὶ θειότερα ἐκ τῶν γνωστώων, περὶ ἃ ὁ νοῦς ἀσχολεῖται. Δι' αὐτῆς ὡς ἀμέσου θεωρίας ὁ ἄνθρωπος ἀναφέρεται πρὸς τὰ ἄριστα, τὰ αἰώνια, πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. Δι' αὐτῆς συλλαμβάνει καὶ αὐτὴν τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ποθητοῦ.

Πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τοῦ θαυμασμοῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν θεωρίαν, ὡς ἀνθρωπίνην ἀρετὴν, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατ' Ἀριστοτέλη «φύσει ὀρέγεται τοῦ εἰδέναι». Εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν αὐτοῦ ἐνυπάρχει ἡ δίψα πρὸς γνῶσιν. Καὶ μάλιστα δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπλὴν γνῶσιν τῶν ὄντων, ἀλλὰ ζητεῖ φύσει νὰ γνωρίσῃ καὶ τὰς ὀπισθεν αὐτῆς τῆς πραγματικότητος κρυπτομένης αἰτίας αὐτῆς. Ζητεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν πρώτην Αἰτίαν τοῦ Παντός, τὸν Θεόν.

Τοῦτο εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη ἡ σοφία ἡ πραγματικὴ. Διὰ τὴν ὑψη-

1. Νικ. Α, 5. 1097α 22 ἢ 1176 β 2. «Οὐδεὶς τ' ἂν ἔλοιτο ζῆν παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου, ἡδόμενος ἐφ' οἷς τὰ παιδία ὡς οἶόν τε μάλιστα, οὐδὲ χαίρειν ποιῶν τι τῶν αἰσχίστων, μηδέπω μέλλων λυπηθῆναι. Περὶ πολλά τε σπουδὴν ποιησαίμεθ' ἂν καὶ εἰ μηδεμίαν ἐπιφέρει ἡδονὴν, οἶον ὄραν, μνημονεύειν, εἰδέναι, τὰς ἀρετὰς ἔχειν· εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἐπονται τούτοις ἡδοναὶ οὐδὲν διαφέρει· ἐλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα καὶ εἰ μὴ γίγνωιτο ἐπ' αὐτῶν ἡδονή». Ἡ ἀρετὴ αἰρεταὶ πλέον εἰς τὸ ἀνάλογον αὐτῇ ὕψος. Τὰ πάντα ζητοῦνται καὶ πράττονται χάριν αὐτῆς.

λήν αὐτὴν γνῶσιν ὁμῶς δὲ ἀρκεῖ ἢ κοινὴ λογικὴ, ἢ τῇ βοήθειᾳ τῶν αἰσθήσεων ἐξελικτικῶς καὶ διὰ συλλογισμῶν χωροῦσα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς ἀληθείας—Ποσάκις δὲν διακόπτεται ἢ τοιαύτη γνῶσις ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀντικειμένων, ἐκ τῆς κοπώσεως ἢ ἐκ τοῦ ὕπνου! Αἱ πρῶται ἀρχαὶ δὲν συλλαμβάνονται διὰ τοῦ συνήθους πρακτικοῦ νοῦ ἀλλὰ δι' εἰδικοῦ ὄργάνου ἡμῶν, τοῦ ποιητικοῦ ἢ θεωρητικοῦ νοῦ. Συλλαμβάνει δὲ αὐτὰς ὁ νοῦς ἀμέσως, μυστηριωδῶς πῶς «θιγγάνων» αὐτὰς ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν αἰσθήσεως καὶ τῶν αἰσθητῶν, καὶ χωρὶς διακοπῆν τινα καὶ ἐξέλιξιν. Ἡ ἀμεσὸς αὕτη θεωρία εἶναι ἢ καλυτέρα πασῶν τῶν ἐπιστημῶν. Εἶναι ἢ θειότατη καὶ τιμιωτάτη ἐνέργεια, διότι ἀσχολεῖται περὶ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ διότι μόνος ὁ Θεὸς ἔχει αὐτὴν κατ' ἐξοχήν. «ὅ τε γὰρ ὁ Θεὸς δοκεῖ τῶν αἰτίων πᾶσιν εἶναι καὶ ἀρχὴ τις, καὶ τὴν τοιαύτην (θεωρητικὴν ἐπιστήμην) ἢ μόνος ἢ μάλιστα ἂν ὁ Θεὸς ἔχοι»⁽¹⁾. Ἡ θεωρία εἰς τὸν ὑψίστον αὐτῆς σκοπὸν συμπίπτει οὕτω μὲ τὴν Θεολογίαν, καθ' ὅσον ἀσχολεῖται καὶ μὲ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, ἣν ζητεῖ, εἰ δυνατόν, νὰ ψηλαφήσῃ. «Οὐ γὰρ ἄδηλον ὅτι εἰ που τὸ θεῖον ὑπάρχει, ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ὑπάρχει»⁽²⁾. Τὸ θεῖον εἶναι τὸ «τιμιώτατον», ἢ δὲ «τιμιωτάτη θεωρητικὴ» περὶ τούτου δέον νὰ ἀσχολῆται. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑψίστην καὶ εὐγενεστάτην ἀπόλαυσιν. Ἐν αὐτῇ συμπίπτει πλέον ἢ ὑψίστη ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς ὅλον τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς ποθητῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὗτος ἔχει ἐπιτύχει πλέον τοῦ ὑψίστου ἐφετοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ θεῖον ἐν ἡμῖν, ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος. Μόνον ἢ καθαρὰ νόησις ἄρα δύναται πλήρως ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη εἶναι ἢ οἰκεία καὶ ἢ ἀρίστη ἐνέργεια καὶ ἢ κρατίστη. Αὕτη μόνη δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπεριόριστον ψυχικὴν εὐχαρίστησιν, καθ' ὅσον ὑψώνει τὸ εἶναι αὐτοῦ ὑπεράνω τῶν ἐγκοσμίων καὶ πέραν τῶν ὀρίων καὶ αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, τῆς κορωνίδος τῆς ὅλης δημιουργίας, καὶ ἀναβιβάζει τὸν ἄνθρωπον μέχρις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἐκσπᾷ ὁ φιλόσοφος εἰς ὑπέροχον ὕμνον τῆς «θεωρίας», τοῦ κατὰ νοῦν ζῆν. «Εἰ δ' ἐστὶν ἢ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὐλογον κατὰ τὴν κρατίστην (τοιαύτην) αὕτη δ' ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου (ἐν ἡμῖν) εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἔννοιαν ἔχειν περὶ καλῶν τε καὶ θείων, εἴτε θεῖον ὃν καὶ αὐτὸ εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον, ἢ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν (κατὰ τὴν τελείαν καὶ ἀρίστην λειτουργίαν αὐτοῦ) εἴη ἂν ἢ τελεία εὐδαιμονία. Ὅτι δ' ἢ τελεία τοῦ νοῦ ἐνέργεια ἐστὶ θεωρητικὴ εἴρηται».

1. Μετ. Α, 2.983 α 5.

2. Μετ. Δ, 1.1026 α 5 ἐ.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἀληθῶς κρατίστη καὶ διότι ὁ νοῦς εἶναι τὸ κράτιστον καὶ θειότατον ἐν ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ ἀντικείμενα περὶ ἃ ὁ νοῦς ἀσχολεῖται εἶναι τὰ βέλτιστα. Ἡ θεωρητικὴ εἶναι ἀκόμη ἢ κρατίστη διότι θεωρεῖ ἀμέσως καὶ ἀδιαλείπτως, χωρὶς τὰς κουραστικὰς διακοπὰς ποὺ παρουσιάζει ἡ γνῶσις τῆς ἐμπειρίας καὶ κάθε ἄλλη πρακτικὴ ἀρετὴ. «Ἔτι δὲ συνεχεστάτη (ἐστὶ)/θεωρεῖν γὰρ δυνάμεθα συνεχῶς μᾶλλον ἢ πράττειν ὅτι οὖν». Ἐὰν πιστεύωμεν ὅτι διὰ τὴν εὐδαιμονίαν χρειάζεται πῶς καὶ ἡ ἡδονὴ, ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία περικλείει ἐν ἑαυτῇ «θαυμαστάς ἡδονάς». Ὁ θεωρῶν σοφὸς κατέχει πλέον τὴν ποθητὴν τελείαν γνῶσιν. Γνωρίζει πλέον καὶ οὐχὶ ζητεῖ τὴν γνῶσιν. Κατέχει ἤδη αὐτὴν. «Εὐλογον δὲ τοῖς εἰδόσιν τῶν ζητούντων ἡδίω τὴν διαγωγὴν εἶναι». Καὶ ἡ θρυλουμένη «αὐτάρκεια» εἰς τὴν «θεωρητικὴν μάλιστ' ἂν εἴη». Μόνον εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ὑπάρχει κατ' ἐξοχὴν ἡ αὐτάρκεια. Διὰ τὸ εἶναι κανεὶς δίκαιος, ἀνδρεῖος, σώφρων, «δεῖται πρὸς οὓς δικαιοπραγεῖ» καὶ μεθ' ὧν θὰ συναλλαγῇ. Ἀπαραίτητα ἀκόμη εἶναι καὶ τὰ πλούτη δι' ὧν θὰ δείξῃ κανεὶς τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἡ θεωρητικὴ εἶναι συνεχῆς καὶ ὑπόκειται εἰς τὰς ὀλιγωτέρας διακοπὰς κατὰ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς, διότι ἐνεργεῖ ὅλως ἀνεξάρτητα πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ ὑλικά μέσα. Διὰ τὴν νοητικὴν θεωρίαν ὄχι μόνον οὐδὲν ὑλικὸν ἢ κοσμικὸν ἀγαθὸν μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον, παρὰ τὴν ἐνέργειαν, «ἀλλ' ὡς εἶπεν καὶ ἐμπόδια ἐστὶ ταῦτα». «Ὁ δὲ σοφὸς καὶ καθ' αὐτὸν ὧν δύναται θεωρεῖν, καὶ ὅσο ἂν σοφώτερος ἢ μᾶλλον» θεωρεῖ. Ἡ θεωρητικὴ ἀρετὴ «μόνη δι' αὐτὴν ἀγαπᾶται» ὡς περικλείουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Ἐνῶ εἰς πάσας τὰς πρακτικὰς ἀρετὰς καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πολιτικὰς καὶ πολεμικὰς ἀκόμη, αἴτινες θεωροῦνται αἱ ἀνώτεραι καὶ λαμπρότεραι, «ἄλλο τι ἐπιδιώκομεν καὶ χάριν ἄλλου τινός» πάντοτε ἐνεργῶμεν αὐτάς. «τέλους τινός ἐφίενται καὶ οὐ δι' αὐτάς αἴρεται εἰσὶ». Καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ π.χ. δὲν ἀγαπᾶται δι' ἑαυτήν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον αὕτη ἐπιζητεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἐξω αὐτῆς εὐρίσκεται ἄρα ὁ σκοπός. Ἐὰν λοιπὸν ὅλων τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων «αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν... ἡ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῆ τε διαφέρειν δοκεῖ θεωρητικὴ οὔσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους, ἔχειν τε ἡδονὴν οἰκείαν». Αὕτη μόνη ὁδηγεῖ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ ἀναβάσεως εἰς ἀνάβασιν, διότι αὕτη ἀκριβῶς δίδει τὴν εὐχαρίστησιν καὶ ὠθεῖ οὕτω αὐτὸν εἰς περαιτέρω ἐνέργειαν καὶ εἰς ἀνωτέραν ἀπόλαυσιν, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται πλέον ὁ θεωρῶν καμμίαν κόπωσιν. «αὕτη δὲ συναύξει τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ αὐτάρκες καὶ σχολαστικὸν καὶ ἄτρυτον ὡς ἀνθρώπων/καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμεται/κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν ὄντα». Ἐν αὐτῇ ἔρχεται πλέον ἡ διψῶσα τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἐν τελείᾳ ἡρεμίᾳ. Κατέχει πλέον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοσταλγικῶς ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ. Κατὰ τὰς ἄλλὰς ἐνε-

γείας αὐτῆς ἢ ψυχὴ εὐρίσκεται εἰς ἓνα διαρκῆ καὶ ἀνήσυχον ἀγῶνα. Κυνηγῶμεν διαρκῶς σκοπούς, οἵτινες εὐρίσκονται πάντοτε ἔξω τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν. Αὐτὴ ἢ πνευματικὴ καὶ τελεία εὐδαιμονία θὰ πύχεται ὁ φιλόσοφος νὰ συνοδεύῃ ἡμᾶς καθ' ὅλον τὸν βίον. «Ἡ τελεία δὴ εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη ἀνθρώπῳ, λαβοῦσα μῆκος βίου τέλειον· οὐδὲν γὰρ ἀτέλές τῶν τῆς εὐδαιμονίας» (1).

Ὁμοίωσις πρὸς τοὺς θεούς. Ἐναντι τῆς θεωρητικῆς αὐτῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἢ ἐπιτέλεσις τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν εἶναι ἠθικὴ δευτέρας κατηγορίας, εἶναι πλέον δευτέρα πηγὴ εὐδαιμονίας διὰ τὸν ἄνθρωπον. Κυρίως ὅμως ἀνθρωπίνην ἠθικὴν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν μόνον τὴν θεωρητικὴν ἐνέργειαν, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀρμόζουσαν εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον. Αἱ πρακτικαὶ ἀρεταὶ προστίθενται κατ' ἀνάγκην, μόνον διότι ὁ ἄνθρωπος συζῆ με τοὺς συνανθρώπους του. «Ἡ δ' ἄνθρωπος ἐστὶ καὶ πλείοσι συζῆ, αἰρεῖται τὰ κατ' ἀρετὴν πράττειν· δεήσεται δ' οὖν τῶν τοιούτων πρὸς τὸ ἀνθρωπεύεσθαι». Ἐν τῇ θεωρητικῇ ἀρετῇ ὅμως λαμβάνει πλέον χώραν τι τὸ ὑπεράνθρωπον. Ὁ τοιοῦτος πλέον θεωρητικὸς βίος δὲν εἶναι βίος κατ' ἄνθρωπον ἐπίγειον. Εἶναι τι τὸ ἀνώτερον καὶ ὑπερκόσμιον, εἶναι θεῖος, ὅπως θεῖος εἶναι καὶ ὁ νοῦς, ἢ λογικὴ ψυχὴ ἡμῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν λοιπὸν φυσικὸν ἄνθρωπον. «Ὁ δὲ τοιοῦτος βίος κρείττων ἢ κατ' ἄνθρωπον· οὐ γὰρ ἡ ἄνθρωπος ἐστὶν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ἡ θεῖον τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει... εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον». Ὁ ἄνθρωπος ἐνταῦθα αἰρεται ὑπὲρ τὰ ἐγκόσμια καὶ ζῆ ὡς θεῖος, ὡς ἔχων ἐν ἑαυτῷ «θεῖον τι», τὸν νοῦν. Δὲν πρέπει δέ, τονίζει ὁ ρεαλιστής, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς πνευματικῆς ἀνατάσεως νὰ ἀκούωμεν τοὺς «παραινουοντας», ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φρονῆ ἀνθρώπινα καὶ «θνητὰ ὀθνητός», «ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν (χρῆ) καὶ ἅπαντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον ἐν αὐτῷ... δόξειε δ' ἂν καὶ εἶναι ἕκαστος τοῦτο, εἴπερ τὸ κύριον καὶ ἄμεινον». Τὸ κράτιστον ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν οὐσίαν ἐκάστου ὄντος. Κατὰ τὸ ἀνώτερον ἐν ἡμῖν καὶ κύριον κρινόμεθα ὅποιοι ἐσμέν. Αὐτὸ εἶναι τὸ «οἰκεῖον τῇ φύσει» ἡμῶν. Τὸ δὲ κύριον καὶ ἄμεινον ἡμῶν εἶναι ὄντως τι θεῖον. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη ὅπως καὶ τὸν ἀνάλογον πρὸς αὐτὸ βίον βιώσομεν. Θὰ ἦτο δὲ ἄτοπον «εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ βίον αἴροιο ἀλλὰ τινος ἄλλου... τὸ γὰρ οἰκεῖον ἐκάστῳ τῇ φύσει κράτιστον καὶ ἡδιστον ἐστὶν ἐκάστῳ. καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἄνθρωπος. οὗτος ἄρα καὶ εὐδαιμονέστατος» 2.

1. Νικ. Ι, 7.1177 α 12 ἐ. Zeller μν. ἐ. 614.

2. Νικ. Ι, 8. 1178 β 8 ἐ. «τὸ βέλτιστον ἐκάστῳ/τοῦτο οἰκειότατον» λέγει ὁ Πλάτων. Πολιτ. 586Ε.

Ἐν τῇ ἀνωτάτῃ αὐτῇ ψυχικῇ ἐνεργείᾳ, ἐν ἣ ὑπάρχει καὶ ἡ τελεία εὐδαιμονία, ἔχομεν πλεόν ὁμοίωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, διότι ἡ καθαρὰ νόησις εἶναι τὸ κύριον ἔργον καὶ γνῶρισμα τοῦ Θεοῦ. Ὅλοι λέγομεν, ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι οἱ μόνοι κατ' ἐξοχὴν μακάριοι καὶ εὐδαίμονες. Ποία ὁμῶς εἶναι ἡ ἐνέργεια τῶν θεῶν; Οὐδὲν πράττουσιν οὗτοι, με οὐδένα συναλλάσσονται καὶ οὐδένα φίλον ἔχουν. Μόνον ἔργον αὐτῶν μένει ἡ θεωρία. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πρακτικαὶ ἀρεταὶ διὰ τὸν Θεὸν εἶναι ἐνέργεια ταπειναὶ καὶ ἀνάξια. «πάντα φαίνοιτ' ἂν τὰ περὶ τὰς πράξεις μικρὰ καὶ ἀνάξια θεῶν». Ὅταν ὁμῶς ἀπὸ τὸν ζῶντα Θεὸν ἀφαιρέσωμεν τὸ «πράττειν», ἔτι δὲ περισσότερο τὸ «ποιεῖν», οὐδὲν πλέον «λείπεται πλὴν θεωρία», ὥστε ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια/μακαριότητι διαφέρουσα/θεωρητικὴ ἂν εἴη, θεωρεῖ ὁ Θεὸς ἑαυτόν. καὶ τῶν ἀνθρώπων δὴ ἡ ταύτη συγγενεστάτη (ἐνέργεια) εὐδαιμονικωτάτη» ἐστί. Ἡ μακαριότης ἡμῶν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν συγγένειαν τῆς ζωῆς ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν τῶν θεῶν, ἀνάλογος πρὸς τὴν ὁμοίωσιν ἡμῶν πρὸς αὐτούς, κατὰ τὸ μέτρον πάντοτε τοῦ δυνατοῦ. «Τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς ὅπασ ὁ βίος μακάριος, τοῖς δ' ἀνθρώποις, ἐφ' ὅσον ὁμοίωμά τι τῆς τοιαύτης ἐνεργείας ὑπάρχει (τῶν δ' ἄλλων ζώων οὐδὲν εὐδαιμονεῖ ἐπειδὴ οὐδαμῆ κοινωνοὶ θεωρίας). ἐφ' ὅσον δὴ διατείνει ἡ θεωρία/καὶ ἡ εὐδαιμονία/καὶ οἷς μᾶλλον ὑπάρχει τὸ θεωρεῖν, καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν (κατ' ἐξοχὴν ὑπάρχει) οὐ κατὰ συμβεβηκός, ἀλλὰ κατὰ τὴν θεωρίαν· αὕτη γὰρ καθ' αὐτὴν τιμία. ὥστ' εἴη ἡ εὐδαιμονία θεωρία τις», «ἡ θεωρία τὸ ἥδιστον καὶ ἄριστον (1).

Τί ὁμῶς θεωρεῖ ὁ νοῦς; Ὁ νοῦς ὡς τὸ τέλειον ἐν ἡμῖν ζητεῖ πάντα τὸ ἄριστον. «ἡ δὲ νόησις ἡ καθ' αὐτὴν (εἶναι ἡ νόησις) τοῦ καθ' αὐτὸ ἀρίστου». Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὁμῶς ἄριστον εἶναι ὁ Θεός. Αὐτὸς εἶναι «τὸ τί ἦν εἶναι τὸ Πρῶτον» τὸ «κυριωτέρως ἔχον τὸ εἶναι», ἡ αἰτία τῶν ὄντων ἡ Πρώτη. Ὁ Θεὸς πάλιν εἶναι μακάριος αἰωνίως, καθ' ὅσον θεᾶται ἑαυτὸν συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως, ἐνῶ ἡμεῖς εἴμεθα μακάριοι σπανίως, «ποτε» «εἰ οὖν οὕτως εὖ ἔχει, ὡς ἡμεῖς ποτε, ὁ Θεὸς αἰ... ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ... ἀρίστη αἰδῖος». Καὶ ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν εἶναι εὐτυχῆς καὶ εὐδαίμων καθ' ὅσον καὶ ἐφ' ὅσον θεωρεῖ τὸ ἄριστον, τὸ θεῖον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Θεολογία, ὡς ἀσχολουμένη περὶ τὰ χωριστὰ καὶ ἀκίνητα τὰ... μάλιστα αἰδῖα, με τὸν Θεὸν αὐτόν, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαπητόν, εἶναι ἡ «θειοτάτη καὶ τιμιωτάτη» θεωρητικὴ ἐπιστήμη. «τρεις ἂν εἴεν φιλοσοφίαι θεωρητικαὶ φυσικὴ, μαθηματικὴ, θεολογικὴ. οὐ γὰρ ἄδηλον ὅτι εἴ που τὸ θεῖον ὑπάρχει, ἐν τῇ τοιαύτῃ φύσει ὑπάρχει· καὶ τὴν τιμιωτάτην (φιλο-

σοφίαν θεωρητικὴν) δεῖ περὶ τὸ τιμιώτατον γένος (τό, θεῖον) εἶναι» (1).

Κατ' ἀρχὴν ἐζήτησε τὸ ποθητὸν τῆς ψυχῆς ὡς τι τὸ συγκεκριμένον ἀγαθόν, «οὐ χάριν τὰ λοιπὰ πράττεται». Ἡ σκέψις αὐτὴ ἦτο ἀπλῆ ὑπόθεσις διὰ τὸ ξεκίνημα τῆς ἐρεύνης. Δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη εἰς τὸν ἀκριβῆ ὀρισμὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δὴ τοῦ ἀρίστου. Μὲ συνέπειαν ὅμως χωρῶν εἰς τὴν ἐρευναν κατέληξε καὶ ὁ ρεαλιστὴς Ἀριστοτέλης εἰς τὸ νὰ ζητήσῃ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς ἔξω τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν νοητὴν θεωρίαν τοῦ θεοῦ—Τὸν Θεὸν ὅμως δὲν ἀναφέρουν εὐκόλα οἱ μεγάλοι, διὰ τὸ ἀπρόσιτον αὐτοῦ.

Μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ αὐτῆν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θέλει νὰ περιφρονήσῃ τὸν πρακτικὸν βίον καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ. Οὔτε πάλιν δέχεται, ὅτι ἡ «θεωρία» ὡς ἡ ὑψίστη ἀρετὴ δὲν ἔχει καὶ ἠθικὴν σημασίαν ὡς αἱ λοιπαὶ ἀρεταί (2). (Ψυχὴ καὶ σῶμα διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἀχώριστα. Ἀχώριστα ἄρα καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ἀντιστοιχοῦντα ἀγαθὰ). Διὰ τῶν ὑψηλῶν τούτων πνευματικῶν πτήσεων μᾶς δείχνει μᾶλλον ὁ φιλόσοφος ποῦ θὰ ὀδηγῆται ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ζητῶν τὴν λύτρωσιν ἀπὸ τῆς ψυχικῆς αὐτοῦ δίψης. Διὰ μέσου τῶν ἐγκοσμίων πάντοτε θὰ χωρῶμεν μὲ τελικὸν σκοπὸν τὰ ὑπερκόσμια καὶ θεῖα. Μὲ μόνον πόθον τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς αὐτὴν ὅμως τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸν ἀνώτατον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκεται ἡ τελείωσις, ἡ ἀνωτέρα πνευματικὴ χαρὰ καὶ ἡ εὐδαιμονία. «Θέλω, ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ κάκεῖνοι ὦσιν μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν», εἶναι ἡ θερμὴ παράκλησις τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Πατέρα δι' ἡμᾶς (3).

Μόνον πλησίον τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἡ ὑψίστη ψυχικὴ ἡδονὴ καὶ ἡ τελεία ἀπόλαυσις. Οὐδὲν πλέον «τέλος», οὐδεὶς σκοπὸς ἀνώτερος διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἐκεῖ μόνον ἐπέρχεται ὁ κόρος, ἡ τελεία ἠρέμησις τῆς νοσταλγούσης ψυχῆς, διότι ἐκεῖ ἔχομεν τὴν γνῶσιν τοῦ ποθητοῦ. Καὶ ἡ παραμικρὰ γνῶσις τοῦ Θεοῦ μᾶς ἱκανοποιεῖ, διότι εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαπωμένου. Εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ἀνάβασιν παύομεν πλέον νὰ εἴμεθα ἄνθρωποι θνητοί. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν νοῦν, ὡς τὸ ἀριστον ὄργανον τῆς ἀμέσου θεωρίας ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν κυρίαν οὐσίαν ἡμῶν, «θύραθεν» ἐρχόμενον αἰσθάνεται ὁ φιλόσοφος, ὡς τὸ «θεῖον ἐν ἡμῖν». Ἡ θεωρία τοῦ νοητοῦ κόσμου, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐνέχει διὰ τοὺς φιλοσόφους τὴν ἰδέαν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς, ὡς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ «οἰκείου» αὐτῆς ἀγαθοῦ. Ἠθικὴ δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ εἶναι ἀκριβῶς «τὸ οἰκεῖον ἐκάστου τῇ φύσει» ποιεῖν. Οἰκεῖον τῇ ψυχῇ εἶναι ὁ θεός. Εἰς τὴν θέαν καὶ ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ λυτροῦται ἡ ψυχὴ.

1. Μετ. Δ, 1.1026 α 5 K, 7 1064 β 1.

2. Zeller μν. ε. 615.

3. Ἰωάν. 17,24.

Κατ' οὐσίαν ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀχώριστος τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας. "Ὅσον εὐγενεστέρα ἡ ἐνέργεια ἡμῶν τόσο ὑψηλότερα καὶ ἡ ἀπόλαυσις ἀκολουθεῖ. Τὸ σκέπτεσθαι καὶ τὸ ἠθικῶς πράττειν δίδει τὴν καθαρωτέραν ἀπόλαυσιν. Οἱ θεοὶ ἔχουν ἐν τῇ τελείᾳ αὐτῶν ἐνεργείᾳ τὴν τελείαν ἀπόλαυσιν, καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μακάριος, ἐφ' ὅσον καὶ εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν δύναται νὰ θεωρῇ τὸ ἄριστον—καὶ ἄριστον εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς—Ἡ πρότασις εἶναι βαρεῖα, καὶ ὅμως ἔτσι πρέπει νὰ ἔζησεν αὐτὴν ὁ μέγας φιλόσοφος. Ἡ ἐκ τῆς θεᾶς τοῦ θείου παρεχομένη πλέον ἀπόλαυσις καὶ εὐδαιμονία ἐκφεύγει πῶς «τοῦ ἀνθρωπικοῦ» εἶναι τι «τέλειον, κρείττον τοῦ ἐπαινετοῦ» (1). Διὰ τοῦτο καὶ τὴν προτροπὴν τοῦ αὐτοῦ πρὸς θεωρίαν κλείει ὁ ὑψιπέτης ρεαλιστὴς μὲ τὸ πλουσιώτατον εἰς περιεχόμενον: «τοσοῦτον γὰρ περὶ αὐτῆς (τῆς θεωρητικῆς) εἰρήσθω. διακριβῶσαι γὰρ μείζον τοῦ προκειμένου ἐστί». Κατόπιν εἰσέρχεται πάλιν εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ὅπου τὸ ἔδαφος φαίνεται ὡς συμπαγέστερον. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην νὰ «ἀνθρωπεύεται». Τὸ ἀνώτατον ἐφετὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ ἡ ὑψίστη εὐδαιμονία καὶ ἡδονὴ εἶναι ἡ νοητὴ θεὰ τοῦ θείου. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἀγαπᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας αὐτοῦ. Δυστυχῶς ὅμως οἱ πολλοὶ «πάθει ζῶντες τὰς οἰκείας ἡδονὰς διώκουσι... τοῦ δὲ καλοῦ καὶ ὡς ἀληθῶς ἡδέως οὐδ' ἔννοιαν ἔχουσι, ἄγευστοι ὄντες. τοὺς δὴ τοιούτους τίς ἂν λόγος μεταρρυθμίσει;» (2). Ταῦτα βλέπει ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων ὁ Ἀριστοτέλης, διὸ καὶ ἀναγκάζεται νὰ ζητῇ τὴν ἀρετὴν τῆς «μεσότητος». Τὴν ἀρετὴν τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἣν δέον νὰ ἐπιβάλη ὁ νόμος. Ὅπου δὲν ἰσχύει ὁ νοῦς, ἐκεῖ ὁμιλεῖ ὁ νόμος. Οὕτω ἀφίνει ὁ φιλόσοφος τὰς μεγαλειώδεις νοητικὰς πτήσεις αὐτοῦ καὶ τελειῶνων τὸ κεφάλαιον περὶ ἠθικῆς εἰσέρχεται εἰς τὸ πεζότερον στάδιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἐκεῖ θὰ προσπαθῆσιν νὰ εὕρῃ τοὺς καλυτέρους δυνατοὺς κανόνας ζωῆς, οἵτινες θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν δυνατὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι εἶδον τὸ φῶς τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐδέχθησαν τὰ πυρφόρα βέλη τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ θεῖον. Ὁ πρῶτος ἐσαγηνεύθη τὴν καρδίαν καὶ οὐδὲν ἄλλο ποθεῖ πλέον παρὰ πῶς τὸ συντομώτερον θὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ κόσμου τούτου τῆς ἀτελείας καὶ τῶν σκιῶν καὶ θὰ φθάσῃ ἐκεῖ εἰς τὸν κόσμον τῆς τελειότητος καὶ τοῦ

1. Νικ. Ι, 6. 1176 β 3.30 Α, 12.

2. Νικ. Κ, 10.

φωτός. Ὁ δεύτερος, περισσότερο δύσκαμπτος, δέχεται καὶ αὐτὸς τὰ πυρφόρα βέλη τοῦ Ἀπόλλωνος, ἠλεκτρίζεται, εὕρσκει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν θέαν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὴν ὑψίστην ἡδονὴν, πλήν κάτι τὸν κρατεῖ προσηλωμένον πρὸς τὰ ἐδῶ. Ἐν τῇ ἐρεύνη τοῦ ὄντως θαυμαστοῦ τούτου κόσμου ἀπερροφήθη ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ παρημέλησε τὴν βαθυτέραν ἔρευναν τοῦ αὐτοτελῶς καὶ ὑπευθύνως κινουμένου ἐν τῷ σύμπαντι πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἐλησμόνησε τὴν προσωπικότητα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καὶ κατέταξεν αὐτὸν μέσα εἰς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς φύσεως. Θέλει νὰ δικαιώσῃ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ὠραιότητα τοῦ παρόντος κόσμου. Εἶναι ὁ δεσμώτης φρουρὸς τῆς ζωῆς ταύτης, διὰ τοῦτο μένει πάντα μέσα εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Δὲν ἀκολουθεῖ ἐλεύθερα τὴν μεγαλειώδη πρὸς τὰ ἄνω πτῆσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ. Κυττᾶ πάντοτε πρὸς τὴν γῆν, καίτοι εἰς τὸν οὐρανὸν εὕρσκει τὴν ἐγγύτησιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Ἐκεῖ θὰ εἶναι ἡ νοσταλγία καὶ ἡ ἐλπίς τοῦ παντός.

Μελετῶν τις τοὺς δύο μεγάλους φιλοσόφους διερωτᾶται εὐλόγως : Ὁ μεταφυσικὸς καὶ ὁ ἰδεολόγος Πλάτων ὀδηγεῖ τὸν φυσικὸν εἰς τὴν ὀρθὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας ἢ ὁ φυσικὸς καὶ νοησιαρχικὸς Ἀριστοτέλης διὰ τῆς ἐπισταμένης ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας καταντᾶ μόνος του μετὰ κοπιώδη πορείαν εἰς τὸν μεταφυσικόν, ὅποτε συμπίπτουν αἱ περὶ Ἀγαθοῦ δοξασίαι ἀμφοτέρων; Εἰς τοὺς δύο τούτους φιλοσόφους ἡ διάκρισις δὲν εἶναι εὐκόλος. Ἡ μὲν γνῶσις τῶν φυσικῶν δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ πρώτου καὶ ὁμως κατ' ἴδιον ὅλως σύστημα ἀναζητεῖ τὴν ἀλήθειαν. Οὔτε ἡ ἐπίδρασις τοῦ διδασκάλου δύναται ν' ἀναμφισβητηθῇ ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ αὐτοτέλεια τοῦ δαιμονίου ὄντος μαθητοῦ δύναται νὰ παραγνωρισθῇ. Καίτοι διάφορον τρόπον ἕκαστος αὐτῶν χωρεῖ, ἔφθασαν ἀμφοτέροι εἰς τὴν αὐτὴν κορυφὴν—διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι μία ἐν τῇ τελειότητι αὐτῆς. Αἱ περὶ αὐτῆς διαφοραὶ ὑπάρχουν μόνον ἐφόσον εὕρισκόμεθα καθ' ὁδὸν πρὸς ἀναζήτησιν αὐτῆς, ἐφ' ὅσον κατέχομεν μέρη τινὰ μόνον αὐτῆς. Ἀμφοτέροι ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τοῦ κόσμου. Κατέληξαν ἀμέσως εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ὅλως ἰδιαιτέρας θέσεως, ἣν κατέχει ὁ λογικὸς ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἐζήτησαν νὰ γνωρίσουν αὐτὸν βαθύτερον κατὰ τε τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰς ἐλπίδας τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Μὲ ζῆλον καὶ εἰλικρίνειαν βαδίζοντες εἰς τὴν ἔρευναν διεπίστωσαν τὸ δισύνθετον τῆς οὐσίας καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὕλη, ἀνήκει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τάξιν τῶν ζώων καὶ ὁμως χωρίζεται ἀπ' αὐτῶν σαφῶς διὰ τοῦ νοοῦντος λόγου, τοῦ ὁποίου στεροῦνται πάντα τὰ ζῶα καὶ ὁ ὁποῖος λόγος ἀποτελεῖ τὸ κύριον εἶναι τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ λόγος εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ

άνθρώπων και αποτελεί την ανθρωπίνη προσωπικότητα. Έν τῇ ζωῇ του πάλιν ὁ λογικὸς ἄνθρωπος ἔχει τὰς φυσικὰς του ἀπαιτήσεις και ἐπιθυμίας, ὡς ζῶν ὀργανισμὸς. Ὑπεράνω αὐτῶν ὁμως ὑψοῦνται αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ψυχῆς, τοῦ πνεύματος. Ἡ ἱκανοποίησις τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἀνθρώπου και μόνον δύνανται νὰ ἐπιφέρουν τὴν ποθητὴν χαρὰν και εὐδαιμονίαν αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ θὰ μένη ἀνήσυχος εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν—οἰαδήποτε ἐγκόσμια ἀγαθὰ και ἂν ἀποκτήσῃ—ἐὰν δὲν ἱκανοποιήσῃ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δίψαν, τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, τὴν συνάντησιν μὲ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός. Αὐτὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων. Αὐτοῦ συγγενὴς κατ' ἐξοχὴν εἶναι ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος. Αὐτὸν νοσταλγεῖ τὸ σύμπαν, και Αὐτὸν διψᾷ ἰδιαίτερος ἡ ψυχὴ τῶν μεγάλων ὡς τὴν μόνην ποθητὴν ἀλήθειαν.

Τὸ κορύφωμα τῆς εὐδαιμονίας των εἶναι ἡ σύλληψις Αὐτοῦ διὰ τοῦ νοῦ. Ἐκεῖ και μόνον θὰ κορεσθῇ ἡ «φυσικὴ τοῦ εἶδέναι ὄρεξις». Ὅταν ὁμως οἱ φιλόσοφοι λέγουν σύλληψιν διὰ τοῦ νοῦ ἐννοοῦν μυστηριώδη τινὰ ψυχικὴν ἐπαφὴν και ἐπικοινωνίαν πρὸς αὐτό. «Θέαν τοῦ νοῦ ἄμεσον και συνύπαρξιν» και οὐχὶ ἀπλὴν γνῶσιν, ὅπως δυστυχῶς σήμερον ἐκλαμβάνομεν τὴν νόησιν. Ἡ πλήρης σύλληψις τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ δὲν ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ. Καὶ ὁμως ὁ φιλόσοφος τὴν ὑψίστην αὐτοῦ εὐδαιμονίαν τὴν εὐρίσκει εἰς τὴν προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν κάνει νὰ γνωρίσῃ τὸν θεὸν του, τὸ ἄριστον Ἄγαθόν. Ἡ φορὰ μας πρὸς τὸν Θεὸν και μόνη πληροῖ χαρᾶς τὴν ψυχὴν μας. Διὰ τοῦτο και ἡ ποθητὴ αὐτὴ ἐπαφὴ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς τελείας ἀναπτύξεως και ἐξευγενίσεως τῆς ψυχῆς, ἡ κυρία οὐσία τῆς ὁποίας εἶναι ὁ νοῦς. Σκοπὸς μας και κυρία ἀποστολὴ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ εἶναι ἡ βαθμιαία ἐξαύλωσις και ἡ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσις ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Χρειάζεται καθαρμός, διότι τὸ καθαρὸν μόνον ὑπὸ καθαροῦ συλλαμβάνεται, «μὴ καθαρὸν γὰρ καθαρὸν ἐφάπτεσθαι ἀδύνατον», λέγει ὁ Πλάτων. Μόνον τότε ἐπέρχεται ἡ ἀλληλοδιείσδυσις τῶν δύο μεγάλων πνευματικῶν μαγνητικῶν πεδίων, ἡ ἐπαφὴ τοῦ θείου και τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος (Srgan-ger). Τοῦτο ἐπέτυχον κατ' ἐξοχὴν οἱ δύο μεγάλοι φιλόσοφοι τῶν Ἀθηναίων. Εἰς αὐτοὺς ἐκορυφώθη ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία και μέχρι σήμερον αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὰ φωτεινότερα σημεῖα ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἡ φλόγα τῆς δίψης πρὸς τὸ θεῖον, ὡς τὴν ἀλήθειαν, ἀνήφθη ἤδη εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰς πνευματικὰς ἀνατάσεις τῶν δύο κορυφαίων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ ἀνθρωπότης ἔκαμε τὴν μεγίστην δυνατὴν προσπάθειαν προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ. Τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐξεβιάσθη ὑπὸ τῆς δίψης αὐτῆς τῶν φιλοσόφων. Τριακόσια πε-

ρίπου ἔτη ἀκόμη—μέχρι τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ—τὸ ἀνθρώπι-
νον πνεῦμα θὰ τρέφεται ἀπὸ τὰ μόνα πνευματικὰ νάματα τῶν δύο με-
γάλων καὶ ἡ ὁδὸς τοῦ Κυρίου θὰ εὐθύνεται. Ἡ νοσταλγικὴ στροφή
πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς λύτρωσιν τῆς διψώσης ψυχῆς, γίνεται πλέον τὸ μο-
ναδικὸν σύνθημα τῶν φιλοσόφων, ὅπερ θὰ χαρακτηρίζη τὴν ὅλην Ἑλλη-
νικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ φιλοσοφία τῆς Στοᾶς, συνέπεια καὶ συνέχεια τῶν
ἐπιτευγμάτων τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων, θὰ ζητήσῃ τὴν λύτρωσιν
διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς οἰκειώσεως τοῦ θείου Λόγου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΡΕΤΙΛΙΟΣ